

K. Sirvydo žodyno *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (1620) slavizmų ir hibridų vartojimas *Dictionaryum trium linguarum* (1642)

ANŽELIKA SMETONIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Raštijos paveldo tyrimų centras, P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius
El. paštas anzelika.smetoniene@lki.lt

Konstantino Sirvydo žodynai iš kitų XVII a. raštų lietuvių kalba išsiskiria pirmiausia savo tematika. Tuo metu absoliučią daugumą sudarė religinio pobūdžio tekstai, o K. Sirvydo žodynuose esama nemažai žodžių, išeinančių už religinės leksikos ribų. Žodyno sudarytojas, ieškodamas atitikmenų lietuvių kalba, meistriškai išnaudojo jos galimybes, žodynuose yra daug vedinių, dūrinių, okazinių darinių. Šiame straipsnyje nagrinėjama viena iš leksikos dalių – slavizmų ir iš jų kilusių hibridų, paliudytų 1620 m. K. Sirvydo žodyne *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum*, vartojimo tendencijos vėlesniame žodyne *Dictionaryum trium linguarum* ir mėginama nustatyti, dėl kokių priežasčių 1642 m. žodyne nebeliko slavizmų ir slaviškos šaknies žodžių vedinių, vartotų *Promptuarium*.

Raktažodžiai: K. Sirvydas, XVII a. žodynai, slavizmai, hibridai, savakilmiai žodžiai

---

IVADAS

Konstantino Sirvydo žodynai iš kitos XVII a. LDK raštijos išsiskiria savo tematika. Tuo metu dėl polemikos tarp skirtingų konfesijų atstovų daugiausia raštų buvo religinio turinio, todėl jų leksika taip pat buvo siauresnė. O K. Sirvydo žodynuose esama ir to meto šnekamosios kalbos žodžių, apimančių net buitines dalykus, būtent todėl šie raštai sulaukė nemažai dėmesio. Be Kazio Pakalkos, itin išsamiai ištyrinėjusio K. Sirvydo žodynus [9; 10; 11; 12], plačiau apie šiuos šaltinius yra rašęs ir Jurgis Lebedys [4; 5], Vincas Urbutis [18], Jonas Palionis [13], Zigmas Zinkevičius [20] ir kt. Iki šiol neprarandama susidomėjimo K. Sirvydo darbais, ypač žodynais, jie yra nagrinėjami vis naujais aspektais. Paminėti galima V. Vasiliauskienės straipsnį, kuriame ji palygino L ir S raidėmis prasidedančius žodžius K. Sirvydo žodynuose (1620 ir 1642 m.) ir „Punktuose sakymuose“ (toliau PS), nustatė

pasikartojančius ir būdingus tik PS žodžius [19]. M. Strockis aptarė K. Sirvydo reikšmę leksikologijai [17], G. Judžentytė su V. Zubaitienė [3] išsamiai išnagrinėjo K. Sirvydo ir G. Elgerio žodynų panašumus ir skirtumus. Yra aptarti ir K. Sirvydo žodynų prieviksmai [7], žodžių atspindėjimas dabartiniame didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* [8]. Be abejo, daug dėmesio skiriama ir gausiai skolintai žodynų leksikai [2].

Skolintinė K. Sirvydo 1620 m. žodyno *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (toliau – Spr) ir 1642 m. žodyno *Dictionarium trium linguarum* (toliau – SD) leksikos dalis nagrinėjama ir šiame straipsnyje, tačiau pirmiausia reikia paminėti dvejopą požiūrį į šiuos leidimus. Būta nemažai diskusijų, ar *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* laikytinas pirmuoju *Dictionarium trium linguarum* 1642 m. leidimu, tik su kitokia antrašte, ar vis dėlto tai yra du atskiri žodynai. K. Pakalka nustatė, kad 1620 m. K. Sirvydo žodyno šaltinis – Nikolajaus Folkmaro žodyno *Dictionarium quatuor linguarum* (1613) dalis *Polonicolatina*, o 1642 m. – Gžegožo Knapskio (1621) žodyno *Thesaurus polonolatinogræcus; seu promptuarium linguæ latinæ et græcæ* pirmoji dalis, nors ir pertvarkyta [12, 21]. Ne faktas, kad skiriasi 1620 ir 1642 m. leidimų pavadinimai, o skirtingi jų registrų šaltiniai, V. Urbučio nuomone, yra svarbiausias argumentas, kodėl jie turėtų būti laikomi dviem atskirais K. Sirvydo žodynais [18, 209]. Be to, K. Pakalka nustatė, jog 1620 m. žodyne yra 8 260 žodyninių straipsnių, 1642 m. – apie 14 000, tų pačių lietuviškų žodžių 1620 ir 1642 metų žodynuose daugiau kaip 4 000 [11, 27], tačiau pirmajame žodyne buvo užfiksuota per 2 000 žodžių, nepakartotų 1642 metų ir vėlesniuose žodynų leidimuose [12, 19].

Su minėtais skirtumais susijęs ir šio straipsnio tikslas – nustatyti, dėl kokių priežasčių SD nebeliko slavizmų ir slaviškos šaknies žodžių vedinių, kurie yra paliudyti Spr. Tikslui pasiekti iš Spr ir SD buvo išrinkti visi slavizmai ir slaviškos šaknies hibridai, iš viso per abu žodynus rasta 955 skirtingų žodžių (priešdėliniai vediniai taip pat skaičiuojami kaip atskiri vienetai, tas pats žodis, paliudytas abiejuose žodynuose, skaičiuojamas kaip vienas vienetas). Į tyrimą neįtraukiami tarptautiniai žodžiai (pvz., *abatas* SD 266), t. y. „bendrinei kalbai priimtini (nelaikomi barbarizmais) skoliniai, kurių svetimą kilmę aiškiai patvirtina bent dalis svarbiausiųjų tarptautinio bendravimo (arba ir klasikinių) kalbų ir kurie neturi neabejotinų skolinimo iš kurios nors gretimos kalbos pėdsakų“ [6, 547]. Taip pat neįtraukiami hibridai tik su skolinta priesaga, bet su savakilme šaknimi. Išnagrinėjus iš Spr ir SD išrinktus žodžius išryškėjo 4 žodžių ir jų lizdų grupės: paliudyti tik Spr (pvz., *chvoldavoti*, *-avoja*, *-avojo* Spr 30; *chvoldingas* Spr 30), paliudyti tik SD (pvz., *pozas* SD 6 4; *pozyti*, *-ija*, *-ijo* SD 64, SD 149; *išpozyti*, *-ija*, *-ijo* SD 64, SD 149), paliudyti abiejuose šaltiniuose (pvz., *parakas* Spr 140, SD 345; *parakaunyčia* Spr 140, SD 345) ir tokie atvejai, kai nors vienas lizdo žodis paliudytas tik arba Spr, arba SP (pvz., *čebatas* Spr 167, SD 21; *čebatorius* Spr 177, SD 439; *čebatorinė* SD 435; *čebatorystė* SD 435). Tai leido susisteminti medžiagą ir lengviau lyginti Spr žodyninius straipsnius, kuriuose minimas slavizmas ar slaviškos šaknies hibridas, su atitinkamais SD straipsniais. Kad tyrimas būtų tikslesnis, net kai Spr tas pats žodis užrašytas kelis kartus, buvo tikrinamos visos atitinkamos jo galimos pavartojimo vietos ir SD.

SPR IR SD SKOLINTOS ŠAKNIES ŽODŽIŲ SANTYKIS

Tiek Spr, tiek SD esama įvairių vertimo į lietuvių kalbą būdų. Dažniausiai lenkų ir lotynų kalbų žodžiai išverčiami atitinkamu vienu ar keliais žodžiais, sinonimais (*funduię / fundo*, *fundawoju* Spr 32; *gruntuię / fundo*, *firno*, *fundamentu darau* Spr 40) *towarzyż / Socius*,

comes, familiaris. Sebras / drauginikas SD 445) arba pateikiamas platesnis, aprašomasis, paaiškinimas (*gamracki trunek / philtrum, amatorium virus, amator, peculum delenimentum / gierimas unt biaurios meytes* SPr 33). Kartais yra įdėtas nurodomasis straipsnis (*pulhak / v. muβkiet* SD 370) arba apskritai nepateikiama lietuviškų žodžių (*galgan / galanga, cyperus Babylonius* SPr 33). Be vertimo likę žodžiai priklauso įvairioms sritims: tai zoologijos ir botanikos terminai, drabužių, audinių pavadinimai, su religija, mitologija susiję dalykai ir t. t. [12, 23]. Žodynai yra skirtingos apimties, skiriasi jų antraštiniai žodžiai, bet net tada, kai lenkų ir lotynų kalbos antraštiniai žodžiai randami abiejuose žodynuose, nebūtinai pavartotas toks pat lietuviškas vertimas, todėl slavizmų ir jų vedinių skaičius SPr ir SD skiriasi ne vien dėl skirtingų registų, bet ir apskritai dėl kitokios žodžių pateikimo metodikos.

Iš viso iš SPr ir SD buvo išrinkta 955 nesikartojantys slavizmai ir slaviškos šaknies hibridai. Iš jų 571 žodis užrašytas SPr, 703 – SD. Iš 571 SPr paliudyto žodžio 252 nėra pavartoti SD, 168 apskritai neturi bendrašaknių žodžių SD. Būtent pastaroji grupė ir buvo nagrinėta šiame straipsnyje.

Tik SPr paliudyto 41 slavizmo ir hibrido SD nėra dėl skirtingų žodynų registų, t. y. SD paprasčiausiai nėra SPr esančių antraštinių žodžių: lenk. *kucz* / liet. *būda* SPr 67; lenk. *casza* / liet. *čėra* SPr 17; lenk. *gusła* / liet. *čėrai* SPr 40, lenk. *gušlarz* / liet. *čėraunykas* SPr 40, lenk. *gušlę* / liet. *čėravojų* SPr 40; lenk. *diament* / liet. *diamentas* SPr 20; lenk. *fundowanie* / liet. *fundavojimas* SPr 32; lenk. *furmaństwo* / liet. *furmonystė* SPr 32; lenk. *famural* / liet. *gačios* SPr 30; lenk. *nagotuję* / liet. *prigatavijų* SPr 86, lenk. *przygotuję* / liet. *prigatavijų* SPr 147, lenk. *gotowność* / liet. *prigatavimas* SPr 38, lenk. *nagotowanie* / liet. *prigatavimas* SPr 86, lenk. *narzędny* / liet. *sugatavytas* SPr 90, lenk. *zgotuję* / liet. *sugatavijų* SPr 215; lenk. *gwaltownik* / liet. *gvaltinykas* SPr 41; lenk. *juzka* / liet. *jukelė* SPr 48; lenk. *kopieniak* / liet. *kapeniekas* SPr 60; lenk. *kaftan* / liet. *kaptonas* SPr 50; lenk. *karczmarstwo* / liet. *karčiamystė* SPr 52; lenk. *kawalerz* / liet. *kavaliarius* SPr 52; lenk. *kilof* / liet. *kilupas* SPr 54; lenk. *kleka* / liet. *kleka* SPr 55; lenk. *katowski* / liet. *koto* SPr 52, lenk. *katowka* / liet. *kotauka* SPr 52; lenk. *krawiecki* / liet. *kriaucių* SPr 63, lenk. *krawiectwo* / liet. *kriaučystė* SPr 63; lenk. *kurwa* / liet. *kurva* SPr 68; lenk. *kuśnierstwo* / liet. *kušnierystė* SPr 69; lenk. *łotrostwo* / liet. *latravojimas* SPr 74; lenk. *lubość* / liet. *liūbastis* SPr 74; lenk. *wymalowanie* / liet. *išmaliavojimas* SPr 291 (201); lenk. *chudzina* / liet. *nabagas* SPr 13; lenk. *niebogi* / liet. *nabagas* SPr 92; lenk. *czyżma* / liet. *palubatkos* SPr 19; lenk. *fryjerz* / liet. *prieras* SPr 32, lenk. *fryjerka* / liet. *prierka* SPr 32, lenk. *gamratka* / liet. *prierka* SPr 33, lenk. *gamratuję* / liet. *prieruojų* SPr 33; lenk. *signet* / liet. *signetas* SPr 165; lenk. *gręplownik* / liet. *šėpavalas* SPr 39; lenk. *zaczek* / liet. *žėkelis* SPr 208.

Kai kuriais atvejais, nors SD nėra tam tikrų antraštinių žodžių, o su jais – ir slavizmų ar hibridų, 1642 m. žodyne vis dėlto galima rasti bendrašaknių lenkų kalbos žodžių. Pavyzdžiui, nors jame nėra lenk. *fundowanie*, bet yra įrašas lenk. *funduję się* na SD 64, nėra lenk. *furmaństwo*, tačiau yra lenk. *furman* ir *furmanię* SD 65, nėra lenk. *kucz*, bet yra lenk. *kuczka* SD 140. Tačiau net ir tada SD nėra paliudyta slavizmų ar jų vedinių, kurie atitinkamai atvejais randami SPr, pateikiami kitokie jų vertimai į lietuvių kalbą. Rečiau SD nėra ištisu žodžių lizdų, pavyzdžiui, lenk. *gusła, gušlarz, gušlę*.

Kartais SPr tuo pačiu slavizmu ar hibridu verčiami keli žodžiai, pavyzdžiui, skolinys *nabagas* SPr randamas prie dviejų skirtingų lenkų kalbos žodžių *chudzina* SPr 13 ir *niebogi* SPr 92. Šaknis *prier-* apskritai SPr pavartota trijuose skirtinguose lenkų kalbos žodžiuose: lenk. *fryjerka* / liet. *prierka* SPr 32, lenk. *gamratka* / liet. *prierka* SPr 33, lenk. *fryjerz* / liet. *prieras* SPr

32 ir lenk. *cudzołożnik* / liet. *prieraunykas* SPr 16. Pastarasis lenkų kalbos žodis yra įtrauktas ir į SD, tačiau jis verčiamas ne hibridu *prieraunykas* ar slavizmu *prieras*, o lietuvių kalbos vediniu iš *draugas* – *draugas*.

Yra ir kiek kitoks atvejis nei minėtieji, kai lenkų kalbos daiktavardžių forma skiriasi SPr ir SD: *halabarda* SPr 41 ir *halabart* SD 81. Šių žodžių reikšmės yra visiškai tos pačios – *halabarda*, *halabart*, *halabarta*, *helbarta* (vok. *Hellebarte*) reiškia „pólsiekierze, grot z siekierą, osadzona na drzewcu, broń do kłócia i cięcia“ [1, 117], tą patvirtina ir lotynų kalbos žodžiai (lot. *bipennis*, *securis* SPr 41 ir SD 81), tačiau SPr į lietuvių kalbą verčiant lenk. *halabarda* pavartotas skolinys liet. *bardišius*, o SD verčiant lenk. *halabart* – liet. *kirvis galginis* (pastarasis žodis irgi svetimos kilmės, tik kildinamas iš germanų [15, 2232]). Būtina paminėti ir antraštinį lenk. *zamesz* / liet. *zamišius* SPr 209 – nors SD 522 užrašytas toks lenkų kalbos žodis, jis paliktas be vertimo į lietuvių kalbą.

Daugiausia atvejų (80), kai SD verčiant tuos pačius lenkų kalbos žodžius pasirenkamas jau ne slavizmas: lenk. *gołębnik* / liet. *alubnykas* SPr 37 / liet. *karvelaikas* (*karvelininkas*) SD 72; lenk. *fałduję* / liet. *chvoldavoju* SPr 30 / liet. *paraukau*, *raukšles darau* SD 59, lenk. *fałdowny* / liet. *chvoldingas* SPr 30 / liet. *paraukytas*, *surumbėjęs* SD 59; lenk. *cel* / liet. *celius* SPr 10 / liet. *žymė*, *galas darbo žmonių* SD 27; lenk. *cukruję* / liet. *cukravoju* SPr 16 / liet. *ažudarau nendrių medum* SD 37; lenk. *częstuję* / liet. *čestavoju*, *svečių priimu* SPr 17 / liet. *gerai arba piktai peniu*, *girdžiu*, *priimu ką* SD 42; lenk. *dranica* / liet. *lenta*, *dronyčia* SPr 25 / liet. *drėkstinė*, *plėštinė lenta* SD 54; lenk. *fałszuję* / liet. *fałšavoju* SPr 30 / liet. *gadinu* SD 60, lenk. *falsz* / liet. *fałšius* SD 30 / liet. *netiesa* SD 60; lenk. *formuję* / liet. *formavoju* SPr 31 / liet. *žiedžiu*, *lipiu*, *lieju* SD 63; lenk. *funduję* / liet. *fundavoju* SPr 32 / liet. *guldžiuosi*, *pasistiprinu ant to* SD 64; lenk. *furman* / liet. *furmonas* SPr 32 / liet. *vežtojas*, *vėžėjas* SD 65, lenk. *furmanię* / liet. *furmoniju* SPr 32 / liet. *vežtu verčiuosi* SD 65; lenk. *futro* / liet. *futra* SPr 32 / liet. *odos žvėrių*, *pamušalas* SD 65 ir t. t.

Dažnai SPr verčiant pavartotas slavizmas, pasufleruotas lenkų kalbos antraštinio žodžio, pvz., lenk. *naparstek* / liet. *naperskas* SPr 88; lenk. *ponczocho* / liet. *pančeka* SPr 132; lenk. *partacz* / liet. *partačius* SPr 119 ir t. t. Bet ir tokiais atvejais SD jau nebelineka atitinkamų skolinių ar hibridų – pavartoti savakilmiai lietuvių kalbos žodžiai, žodžių junginiai arba aprašomojo tipo vertimai, pvz., lenk. *karczma* / *karčiama* SPr 51 / liet. *gertuvė*, *girtės namai* SD 97; lenk. *kuchnia* / liet. *kuknia* SPr 67 / liet. *virtuvė* SD 140; lenk. *posag* / liet. *pasogas* SPr 134 / liet. *šarvas mergos nutekančios* SD 330. SD pateikiant lietuvių kalbos vertimus puikiai išnaudotas lietuvių kalbos darybos potencialas – esama priesaginių vedinių, dūrinių: lenk. *galka* / liet. *galka* SPr 33 / liet. *apvalinė*, *apskritinė* SD 66; lenk. *laternia* / liet. *laternia* SPr 71 / liet. *žibintuvė* SD 149; lenk. *jarmark* / liet. *praznykas* SPr 44 / *prekiametė*, *prekionė* SD 85; lenk. *kropidło* / liet. *krapylas* SPr 65 / liet. *taškylas* SD 131; lenk. *kuśnierz* / liet. *kušnierius* SPr 68 / liet. *kailiadirbis* SD 144. Hibridų, dažniausiai su priesaga *-ystę*, daug ir SPr: *furmonystę* SPr 32; *karčiamystę* SPr 52; *kriaučystę* SPr 63; *kušnierystę* SPr 69; *susiedišką* SPr 162 ir pan.

Kartais SPr verčiant pateikiami keli lietuvių kalbos žodžiai, o SD vieno iš jų – slavizmo arba hibrido – nelieka, papildomai pateikiama naujų sinonimų, tai gali būti tiek vienas žodis, tiek žodžių junginiai: lenk. *obraz* / liet. *vaizdas*, *abrazas* SPr 102 / liet. *ženklas*, *vaizdas* SD 234; lenk. *okręt* / liet. *eldija didė*, *akrūtas* SPr 112 / liet. *eldija didė* SD 262; lenk. *uczta* / liet. *puota*, *čestis* SPr 184 / žr. lenk. *bankiet* SD 454, liet. *puota girte* SD 6; lenk. *hetman* / liet. *hetmanas*, *kariavedis* SPr 42 / *kariavedis* SD 82; lenk. *kopłun* / liet. *koplūnas*, *gaidys romytas* SPr 51 / liet. *gaidys romytas* SD 96; lenk. *rozboj*, *rozbojstwo* / liet.

ažumušimas, latravojimas SPr 157 / liet. *ažumušimas pas kelius* SD 383; lenk. *drabina* / liet. *karklės, liesvyčios* SPr 25 / liet. *karklės* SD 52; lenk. *miecz* / liet. *kalavijas, mečius* SPr 79 / liet. *kalavijas* SD 170; lenk. *piekło* / liet. *pragaras, pekla* SPr 121 / liet. *pragaras* SD 292; lenk. *prosty* / liet. *tiesus, prastas* SPr 140 / liet. *tiesus* SD 345; lenk. *prostosc* / liet. *prastybė, tiesa* SPr 140 / liet. *tiesybė* SD 345; lenk. *pustelnik* / liet. *girioj gyvenąs, pūstelnikas* SPr 153 / liet. *girinikas* SD 371; lenk. *rachuję* / liet. *skaičių darau, rokovoju* SPr 153 / liet. *skaitau, skaičių darau* SD 373; lenk. *rana* / liet. *rona, pažeizda* SPr 154 / *pažeida* SD 374; lenk. *ranny* / liet. *žeistas, ronytas* SPr 154 / liet. *pažeistas* SD 374; lenk. *rozbojnik* / liet. *latras, ažumušėjas* SPr 157 / liet. *ažumušėjas* SD 383; lenk. *cieszę* / liet. *tiešiju, linksminu* SPr 15 / liet. *linksminu* SD 35; lenk. *sierota* / liet. *sirata, našlaitis* SPr 165 / liet. *našlaitis* SD 402; lenk. *slużę* / liet. *tarnauju, slūžiju* SPr 169 / liet. *tarnauju* SD 411; lenk. *stodoła* / liet. *kluonas, stadala* SPr 175 / liet. *kluonas* SD 423; lenk. *ciemnica* / liet. *kalinė, turma* SPr 14 / liet. *kalinė* SD 34; lenk. *więzienie* / liet. *kalinė, turma* SPr 193 / liet. *kalinė, saitai* SD 479. Vertimui į lietuvių kalbą įtakos turėjo ir lotynų kalba. Pavyzdžiui, SD po antraštinio lenkų kalbos žodžio *hetman* (lot. *imperator, ductor, dux*, liet. *kariavedis*) yra įrašas lenk. *hetman polny*, jo lotyniškas atitikmuo – *campiductor*, tad gali būti, kad dūrinio *kariavedis* dėmenys nusižiūrėti iš lotynų kalbos (*campi-ductor*).

Iš minėtų atvejų galima teigti, kad SD sąmoningai atsisakyta svetimoms kilmės žodžių. Šią mintį dar patvirtintų faktas, kad SD prie atitinkamų lenkų kalbos žodžių nerandama ne tik pavienių slavizmų ar hibridų, bet kitaip verčiami ištisi žodžių lizdai. Tarkime, 1620 m. žodyne pavartoti *maliavonė* SPr 76, *maliavoju* SPr 76, *moliarius* SPr 76, *moliorystė* SPr 76, *prieraunykas* SPr 16, *prierauju* SPr 16, *prierystė* SPr 16, *susiedas* SPr 162, *susiedystė* SPr 162, *susiediškąs* SPr 162, o SD, verčiant tuos pačius lenkų žodžius, atitinkamai jau yra *teplionė* / *tepliojimas* SD 162, *teplioju* SD 163, *tepliotojas* SD 162, *teplionė* SD 162; *draugalas* SD 37, *draugalauju* SD 37, *draugalavimas* SD 37, *kaimynas* SD 398, *kaimynai* SD 398, *kaimyno* SD 398.

Yra trys atvejai, kai iš SPr pateiktų kelių slavizmų ar hibridų SD liko tik vienas: lenk. *kuczka* / liet. *būdelė, tavorėlis* SPr 67 / *tavorėlis* SD 140; lenk. *szeląg* / liet. *artauga, šelinga* SPr 178 / *šelinga* SD 435; lenk. *dziad* / liet. *diedas, strujus* SPr 28 / liet. *diedas* SD 56. Dažniau SD pavartojamas jau kitoks slavizmas arba hibridas, kartais – greta savakilmių lietuvių kalbos žodžių: lenk. *czynsz* / liet. *činšius, donis* SPr 18 / liet. *čyžė, duoklė* SD 44; lenk. *drukarnia* / liet. *drukarnia* SPr 26 / liet. *išspaustuvė raštų, literų* SD 54; lenk. *gotowy* / liet. *gatavas* SPr 38 / *pririnktas, prirėdytas, išrėdytas* SD 74, lenk. *gotuję* / liet. *prirenku, gataviju* SPr 38 / liet. *dabiniu, prirėdau, surenku* SD 74, lenk. *przygotowanie* / liet. *prigatavimas* SPr 147 / liet. *prirėdymas, prisirinkimas* SD 361; lenk. *gwałt* / liet. *gvaltas, daug* SPr 40 / liet. *pasylijimas* SD 80, lenk. *gwałcę* / liet. *gvaltiju, gvaltų darau* SPr 41 / liet. *gadinu, išbjaurinu, pasyliju* SD 80; lenk. *herb* / liet. *herbas* SPr 42 / liet. *žinklas, žymė karalystės, bajorystės* SD 82; lenk. *miłościwe lato* / liet. *jubileušas, miela vasara* SPr 81 / liet. *mielastiva vasara* SD 174; lenk. *katuję* / liet. *kotovoju* SPr 52 / liet. *baudžiu, buzavoju* SD 99, lenk. *katowanie* / liet. *kotovojimas* SPr 52 / liet. *baudimas, kankinimas, buzavojimas* SD 99; lenk. *krawiec* / liet. *kriaučias, siuvėjas* SPr 63 / liet. *siuvėjas rūbų, rūbasiuvis* SD 128; lenk. *krochmal* / liet. *krakmolas* SPr 64 / liet. *skarubas* SD 130; lenk. *kram* / liet. *kromas* SPr 63 / liet. (žr. lenk. *kramnica*) *tavoras* SD 127, lenk. *kramarz* / liet. *krominykas* SPr 63 / liet. *tavorinykas* SD 127; lenk. *miednica* / liet. *lakonka* SPr 79 / liet. *lakoška, mazgotuvė, praustuvė* SD 170; lenk. *ławnik* / liet. *lavinykas* SPr 71 / liet. *prisegnykas* SD 150; lenk. *ponczocho* / liet. *pančeką* SPr 132 / liet. *čulkės* SD 325; lenk. *płatcz* / liet. *ploščius, skreitė* SPr 123 / *mantelis* SD 298; lenk. *póthak* / liet. *pulokas* SPr

152 / liet. (žr. lenk. *muszkier*) *ruczynica* SD 183; lenk. *puzan* / liet. *puzonas* SPr 152 / liet. *triuba* lenktinė SD 371; lenk. *serweta* / liet. *serveta* SPr 164 / liet. *skotertelė* SD 400; lenk. *zak* / liet. *žėkas* SPr 208 / *szkalinis* SD 518 ir pan. Tik SPr paliudytų 5 slavizmų 1642-ųjų leidime nelieta todėl, kad jame pakito vertimo pateikimo tipas, t. y. atsiranda aprašomųjų sakinių, pvz., lenk. *forbota* / liet. *farbatka* SD 31 / liet. *mazgeliai gale rūbų išsiuvinėti* SD 62; lenk. *kadzidło* / liet. *kodylas* SPr 50 / liet. *sakai vieno nedėlio ant rūkymo* SD 92; lenk. *kiermasz* / liet. *aprašnykas* SPr 54 / liet. *bažnyčios pašventimo metinė šventė* SD 102. Kartais tokio vertimo pagrindas – šalia esantys įrašai: remiamasi pateikiamu vertimu į lotynų kalbą (*Forboty. Noduli in limbis acu pictis. Mazgieley gały rubu iżsiuwinetu* SD 62) arba praplėstu įrašu lenkų kalba, kurio nebuvo SPr (*Kiermáfz, rocznicá poświęcánia kościotá. Encenia, orum. Bažničios pašzwynntimo metine szwyynte* SD 102).

SPr skolinio, kurio nebelieka ir jis pakeičiamas kitu skoliniu SD, kilmė neturi reikšmės: polonizmas gali būti pakeistas rutenizmu (pvz., *pančeka* SPr 132 / *čiulkės* SD 325), rutenizmas – polonizmu (pvz., *ploščius* SPr 123 / *mantelis* SD 298), neaiškios kilmės slavizmas – rutenizmu (*gataviju* SPr 38 / *prirėdau* SD 74) ir pan. Taip pat mažai tikėtina, kad K. Sirvydas būtų analizavęs žodžių kilmę ir stengęsis nevartoti vienos grupės slavizmų. Tačiau įžvelgiamas dėsningumas – nebelieka slavizmų, kurie iš esmės yra visiškai lenkų kalbos žodžių formalieji atitikmenys (lenk. *czynsz* / liet. *činšius*; lenk. *gwalt* / liet. *gvaltas*; lenk. *katuję* / liet. *kotovoju*; lenk. *plaszcz* / liet. *ploščius* ir t. t.). Dėl kokių priežasčių SD pavartoti slavizmai ir hibridai pasirodė tinkamesni vartoti, sunku pasakyti.

Verta dar apžvelgti, kodėl kai kurie bendrašakniai slavizmų ir hibridų, paliudytų ir SPr, ir SD, žodžiai nėra paliudyti 1620 m. žodyne, o 1642 m. – yra. Kitaip tariant, tam tikros šaknies slavizmų ir hibridų ne tik kad nevengiama vėlesniame žodyne, jų SD yra net daugiau. Kaip pavyzdį galima pateikti kelis žodžių lizdus: lenk. *ofiara* / liet. *afiera* SPr 100, SD 257, lenk. *ofiaruję* / liet. *afieravoju* SPr 110, SD 257, lenk. *ofiarny* / liet. *afieravotinis* SD 257, lenk. *ofiarnik* / liet. *afieravotojas* SD 257; lenk. *olej* / liet. *aliejus* SPr 113, SD 264, lenk. *olejnik* / liet. *aliejinykas, aliejadarys* SD 264, lenk. *olejowy* / liet. *aliejinis* SD 264, lenk. *olejowaty* / liet. *aliejingas* SD 264; lenk. *brunatny* / liet. *burnotinas* SPr 18, SD 23, lenk. *brunatno czynię* / liet. *burnotinu* SD 23; lenk. *skorznie* / liet. *čebatai* SPr 167, lenk. *bot, boty* / liet. *čebatai* SD 21; lenk. *szwiec* / liet. *čebatorius* SPr 177, SD 439; lenk. *szewski warsztat* / liet. *čebatorinė* SD 435, lenk. *szewstwo* / liet. *čebatorystė* SD 435; lenk. *kopija* / liet. *driaučius* SPr 60, SD 120, lenk. *kopijnik* / liet. *draučinykas* SD 120, lenk. *kopijnik (co kopije robi)* / liet. *draučiadailys* SD 120, lenk. *husarz* / liet. *driaučinykas* SD 83; lenk. *dusza* / liet. *dūšia* SPr 27, lenk. *dusza, duch* / liet. *dūšia* SD 55, lenk. *duszka, duszyczka* / liet. *dūšėlė* SPr 27, lenk. *duszczyka* / liet. *dūšėlė* SD 55, lenk. *kacierz* / liet. *dūšiažudys* SD 91; lenk. *list* / liet. *gromata* SPr 73, SD 154, lenk. *cursor, poseł listowy pieszy* / liet. *gromatanešys* SD 143 ir t. t. Išnagrinėjus šiuos ir kitus panašius žodžių lizdus matyti, kad skirtumai atsiradę tik dėl skirtingų žodynų registrų. Kartais tas pats lietuvių kalbos skolinys ar jo bendrašaknis žodis žodynuose vartojamas skirtingiems lenkų kalbos žodžiams išversti (pvz., lenk. *skorznie* / liet. *čebatai* SPr 167, lenk. *bot, boty* / liet. *čebatai* SD 21; lenk. *szwiec* / liet. *čebatorius* SPr 177, SD 439). Ryškiausias 1642 m. žodyno bruožas yra slaviškos šaknies hibridų, kurių nėra SPr, gausa. Tai dažniausiai priesagų vediniai (pvz., lenk. *sukienka* / liet. *jupelė* SD 427; lenk. *komorczastry, komorek siłę mający* / liet. *kamaringas* SD 115; lenk. *kozactwo* / liet. *kazokystė* SD 126; lenk. *klasztorny* / liet. *kleštarinis* SD 105; lenk. *łzyciel* / liet. *koliotojas* SD 160; lenk. *lwiątko* / liet. *levytis* SD 159; lenk. *młynarka* / liet. *melnykienė* SD 177; lenk. *gruby, grubijan* / liet. *mužikiškąs* SD 77; lenk. *pacioriki na których się modlą, koronka* / liet. *poterėlius* SD 281) ir sudurtiniai žodžiai

(pvz., lenk. *kacierz* / liet. *dūšiažudys* SD 91; lenk. *cursor*, *poseł listowy pieszy* / liet. *gromatanešys* SD 143; lenk. *krubnik*, *krobnik* / liet. *karbijanešys* SD 133; lenk. *burmistrz* / liet. *miestavaldys* SD 25; lenk. *burmistrzowstwo* / liet. *miestavaldystė*, *miestovaldžia* SD 25; lenk. *kusza wojenna wielka murowa* / liet. *instrumentas mūrogiovyvys* SD 144; lenk. *puszkarz co rychtuje strzelbę* / liet. *pūčkašaudis* SD 371; lenk. *rotmistrz* / liet. *pulkavedys* SD 382; lenk. *puzanista* / liet. *triūbažaidys* SD 371. Įvairūs hibridai ir dūriniai SD labai dažnai vartojami visiškai kitokios šaknies lenkų kalbos žodžiams, nei būtų galima tikėtis iš lietuviškųjų, išversti. Pavyzdžiui, SD lenk. *kacierz* verčiamas kaip *dūšiažudys*, nors, sprendžiant iš dūrinio pirmojo dėmens, labiau būtų galima tikėtis lenkų kalbos daiktavardžio *dusza* (plg. *dūšia*) ar kito tokios šaknies žodžio. Kitas iliustratyvus pavyzdys – liet. *miestavaldys*, *miestavaldystė* / *miestovaldžia*, taip išversti lenkų kalbos žodžiai *burmistrz* ir *burmistrzowstwo*. Vėlgi, iš lietuvių kalbos dūrinio galima būtų tikėtis lenkų kalbos atitikmenų su žodžiu *miasto* (plg. *miestas*) ar *pan*.

IŠVADOS

Išnagrinėjus 168 SPr skolinius ir slaviškos šaknies hibridus, kurie vėlesniame, 1642 m., K. Sirvydo žodyno leidime jau nebevartojami, išryškėjo kelios atvejų grupės:

- SD verčiant tuos pačius lenkų kalbos žodžius pasirenkamas ne slavizmas (pvz., lenk. *furman* / liet. *furmonas* SPr 32 / liet. *vežtojas*, *vėžėjas* SD 65) (47,6 proc.);
- slavizmų ir hibridų, paliudytų tik SPr, SD nėra, nes vėlesniame žodyno leidime nėra atitinkamų antraštinių lenkų kalbos žodžių (pvz., lenk. *fryjerka* / liet. *prierka* SPr 32 / - SD) (24,4 proc.);
- SPr verčiant pateikiami keli lietuvių kalbos žodžiai, o SD nelieta SPr vartojamo slavizmo arba hibrido, kartais papildomai vartojami nauji sinonimai (tiek vienas žodis, tiek žodžių junginiai) (pvz., lenk. *hetman* / liet. *hetmanas*, *kariavedis* SPr 42 / *kariavedis* SD 82; lenk. *więzienie* / liet. *kalinė*, *turma* SPr 193 / liet. *kalinė*, *saitai* SD 479) (11,3 proc.);
- SD pavartojamas kitoks slavizmas arba hibridas, kartais greta savakilmių lietuvių kalbos žodžių (pvz., lenk. *czynsz* / liet. *činšius*, *donis* SPr 18 / liet. *čyžė*, *duoklė* SD 44) (11,3 proc.);
- SD pakinta vertimo pateikimo tipas, t. y. atsiranda aprašomasis sakinys, todėl ir nelieta SPr vartojamų slavizmų ar hibridų (pvz., lenk. *kadzidło* / liet. *kodylas* SPr 50 / liet. *sakai vieno nedėlio ant rūkymo* SD 92) (2,9 proc.);
- iš SPr pateiktų kelių slavizmų ar hibridų SD, verčiant tą patį lenkų kalbos žodį, lieka tik vienas (lenk. *kuczka* / liet. *būdelė*, *tavorėlis* SPr 67 / *tavorėlis* SD 140) (1,7 proc.);
- SD nepateikiamas vertimas (0,8 proc.).

Dalies slavizmų ir slaviškos kilmės hibridų SD nėra dėl skirtingų registrų, t. y. SD nėra tiesioginių sąlygų jiems pavartoti, nes nėra tokių lenkų kalbos žodžių, kurie paliudyti SPr. Net ir tada, kai SD randama bendrašaknių lenkų kalbos žodžių (pvz., SD nėra lenk. *kucz*, bet yra *kuczka*), šiame leidime nėra paliudyta slavizmų ar jų vedinių, kurie atitinkamais atvejais randami SPr, pateikiami kitokie jų vertimai į lietuvių kalbą. Nors tokie slavizmai ir hibridai, kurių atsakyta SD, galėtų būti pavartoti kitomis aplinkybėmis, t. y. ne tiesiogiai verčiant tą patį žodį, o aprašomajame vertime prie kitokio lenkų kalbos žodžio, vis dėlto taip nėra. SD nerandama įvairius dalykus žyminčių žodžių, t. y. negalima išskirti vienos žodžių grupės.

Kai verčiant tuos pačius lenkų kalbos žodžius, t. y. antraštinius žodžius, SD pasirenkamas kitoks slavizmas ar hibridas, išryškėja antra tendencija. Verčiant SPr dažnai vartojamas slavizmas, pasufleruotas lenkų kalbos antraštinio žodžio, o SD jis keičiamas kitokiu skoliniu ar hibridu, kuris nėra formalusis jo atitikmuo, pavyzdžiui, *pančeka* keičiamas į *čiulkės*, kad tik nebūtų panašu į šiuo atveju lenk. *pończocha*. Tokią prielaidą patvirtina ir atvejai, kai SD randami skoliniai ar tam tikros slaviškos šaknies hibridai, kurių net nėra SPr, tačiau jie vartojami visiškai kitokios šaknies lenkų kalbos žodžiams išversti, nei būtų galima tikėtis atsižvelgiant į skolinio ar hibrido šaknį (pvz., lenk. *kacierz* / liet. *dūšiažudys*). Pabrėžtina, kad keičiamo svetimės kilmės žodžio kilmė neturi įtakos, polonizmas gali būti keičiamas į kitą polonizmą ir pan., paprasčiausiai SD nebelieka slavizmų, kurie iš esmės yra visiški lenkų kalbos žodžių formalieji atitikmenys. Nors K. Sirvydas akivaizdžiai vengia vartoti slavizmus, tarsi atkartojančius lenkų kalbos antraštinius žodžius, visokiausius vedinius iš slavizmų jis traktavo kaip puikų būdą tiksliau ir galbūt vaizdžiau perteikti prasmę. Kai iš greta SPr pavartotų skolinio ir savakilmio žodžio tam pačiam antraštiniam žodžiui išversti SD nelieka būtent skolinio, galima išvelgti sąmoningą svetimės kilmės žodžių atsiskaymą. Šią mintį dar patvirtintų faktas, kad SD ne tik prie atitinkamų lenkų kalbos žodžių nerandama pavienių slavizmų ar hibridų, bet kitaip verčiami ir ištisi žodžių lizdai.

Gauta 2024 12 10
Priimta 2024 12 16

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ARCT, Michał. *Słownik Ilustrowany Języka Polskiego*. Warszawa: M. Arct, 1920. 658 p.
- [2] ČEPIENĖ, Nijolė. Konstantino Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ leksikos skoliniai. *Leksikografija ir leksikologija*. D. 3: *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*. Sudarė Z. Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, p. 157–188.
- [3] JUDŽENTYTĖ, Gintarė; ZUBAITIENĖ, Vilma. Konstantino Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ (1642) ir Georgo Elgerio „*Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum*“ (1683): jų santykis ir leksikografinių metodų skirtybės. *Baltu filologija*, 2015, t. 24, Nr. 1, p. 89–141.
- [4] LEBEDYS, Jurgis. Konstantinas Sirvydas. *Lituanistikos baruose*, 1972, t. 1, p. 111–115.
- [5] LEBEDYS, Jurgis. *Senoji lietuvių literatūra*. Vilnius: Mokslas, 1977. 361 p.
- [6] LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008. 633 p.
- [7] MARKEVIČIENĖ, Žaneta; MARKEVIČIUS, Aurimas. Konstantino Sirvydo žodynų ir dabartinės rytų aukštaičių patarmės prieveiksmai. *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*. Sudarė J. Urbanavičienė, R. Petrokienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018, p. 226–265.
- [8] NAKTINIENĖ, Gertrūda. Konstantino Sirvydo žodynų leksika didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“. *Leksikografija ir leksikologija*. D. 3: *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*. Sudarė Z. Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, p. 128–143.
- [9] PAKALKA, Kazys. Dėl K. Sirvydo žodyno „*Dictionarium trium linguarum*“ lenkiškosios-lotyliškosios dalies šaltinio. *Lietuvos TSR MA darbai. Serija A*, 1960, t. 1(8), p. 217–221.
- [10] PAKALKA, Kazys. Apie defektinį trikalbį K. Sirvydo žodyną. *Lietuvos TSR MA darbai. Serija A*, 1973, t. 4(45), p. 131–142.
- [11] PAKALKA, Kazys. K. Sirvydo žodyno istorijos metmenys. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1979, p. 15–83.
- [12] PAKALKA, Kazys. Pastabos apie senąjį Konstantino Sirvydo trikalbį žodyną (~1620 m.). *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Vilnius, 1997, p. 6–25.

- [13] PALIONIS, Jonas. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis, 1967. 333 p.
- [14] SD – *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas.* Vilnius: Mokslas, 1979. 895 p.
- [15] SMOCZYŃSKI, Wojciech. Słownik etymologiczny języka litewskiego. 2024. Prieiga per internetą: <<http://rromanes.org/pub/alii/Smoczy%C5%84ski%20W.%20S%C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf>>
- [16] SPr – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 572 p.
- [17] STROCKIS, Mindaugas. Sirvydas and Elger: the Founding Fathers of Latin Lexicography in the Baltics. *Letonica: Humanitāro zinātņu žurnāls*, 2015, p. 69–78.
- [18] URBUTIS, Vincas. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių. *Baltistica*, 1967, t. 3(2), p. 209–218.
- [19] VASILIAUSKIENĖ, Virginija. Konstantino Sirvydo žodyną ir *Punktų sakymų* leksikos sąsajos. *Lituanistica*, 2022, t. 68, Nr. 2(128), p. 135–152.
- [20] ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Senųjų raštų kalba.* Vilnius: Mokslas, 1988. 297 p.

ANŽELIKA SMETONIENĖ

The Use of Slavic Loanwords and Hybrids from Konstantinas Sirvydas's *Promptuarium Dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (1620) in *Dictionarium Trium Linguarum* (1642)

Summary

Among other seventeenth-century texts of the Grand Duchy of Lithuania, the dictionaries of Konstantinas Sirvydas are distinguished by their thematic scope. At that time, most texts were of a religious nature, influenced by polemics between representatives of different confessions, which led to a narrower lexicon. However, Sirvydas's dictionaries included words from the spoken language of the time, which even covered the aspects of everyday life. His works serve as an excellent source for studying the lexicon of the Lithuanian language of that period as they contain numerous borrowings, derivatives, compounds, and occasional derivatives. Sirvydas's dictionaries *Promptuarium Dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (1620; hereinafter SPr) and *Dictionarium Trium Linguarum* (1642; hereinafter SD) differ not only in their scope but also in the words included. Although the later edition is more extensive, it often lacks the headwords found in the earlier dictionary. Differences are also evident in the borrowed lexicon, which can be divided into four groups: (1) words or their nests attested only in SPr (e.g., *furmonas* SPr32, *furmonystė* SPr32, *furmonyti*, *-ija*, *-ijo* SPr32), (2) words attested only in SD (e.g., *čyžė* SD44, *čyžinykas* SD44, *čyžinis* SD44); (3) borrowed words present in both sources (e.g., *parakas* SPr140, SD345; *parakaunyčia* SPr140, SD345), and (4) the cases where at least one word from the nest is attested in either SPr or SD (e.g., *paramas* SPr140, SD346; *paramnykas* SPr146). In this study, the first group of words was analysed in an attempt to determine why Slavic loanwords and derivatives with Slavic roots attested in SPr were excluded from SD. The material was assigned to several categories: Slavic loanwords and hybrids attested only in SPr are absent in SD because the later

edition of the dictionary lacks the corresponding Polish headwords (e.g., Pol. *fryjerska*/Lith. *prierka* SPr32/- SD). In SD, the translation of the same Polish words replaces Slavic loanwords (e.g., Pol. *furman*/Lith. *furmonas* SPr32/Lith. *vežtojas, vėžėjas* SD65). SPr provides multiple Lithuanian words for translation, whereas SD omits the Slavic loanwords or hybrids used in SPr and sometimes adds new synonyms (both single words and word combinations) (e.g., Pol. *hetman*/Lith. *hetmanas, kariavedis* SPr42/Lith. *kariavedis* SD82; Pol. *więzienie*/Lith. *kalinė, turma* SPr193/Lith. *kalinė, saitai* SD479). From the multiple Slavic borrowings or hybrids given in SPr, only one remains in SD for the same Polish word translation (e.g., Pol. *kuczka*/Lith. *būdelė, tavorėlis* SPr67/*tavorėlis* SD140). The way the translation is presented changes in SD: a descriptive sentence is introduced, leading to the omission of Slavic loanwords or hybrids used in SPr (e.g., Pol. *kadzidło*/Lith. *kodylas* SPr50/Lith. *sakai vieno nedėlio ant rūkyimo* SD92).

Keywords: Konstantinas Sirvydas, dictionaries, seventeenth century, Slavic loanwords, native words